NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

YUQORI SINF O‘ QUVCHILARIDA REFLEKSIV QAROR QABUL QILISH KOMPETENSIYASINI BAHOLASH MEZONLARI VA INDIKATORLARI

Temirova Oydina Muhiddinova,
Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
e-mail: temirova@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada yuqori sinf o‘ quvchilarida axloqiy dilemmalar asosida refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasini baholashning mezonlari, indikatorlari va diagnostik vositalari nazariy-metodik jihatdan asoslanadi. Tadqiqotning maqsadi mazkur kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasiga mos baholash tizimini ishlab chiqishdan iborat. Nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, modellashtirish va ekspert yondashuvlariga tayangan holda kompetensiyaning kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ va refleksiv-amaliy komponentlari ajratildi. Ularga mos ravishda kognitiv-tahliliy, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ-dialogik va refleksiv-amaliy mezonlar belgilandi. Har bir mezon bo‘ yicha kuzatiladigan indikatorlar, ustuvor diagnostik vositalar hamda yuqori, o‘ rta va past shakllanganlik darajalarining tavsiflari ishlab chiqildi. Taklif etilgan tizim axloqiy dilemma vaziyatida o‘ quvchining faqat yakuniy tanlovini emas, balki muammoni anglash, dalillarni baholash, qadriyatlarga tayanish, boshqa pozitsiyalarni hisobga olish, qaror oqibatlarini tahlil qilish va yangi dalillar asosida o‘ z pozitsiyasini qayta ko‘ rib chiqish jarayonini kompleks baholash imkonini beradi.*

Kalit so‘ zlar: *refleksiv qaror qabul qilish, kompetensiya, axloqiy dilemma, baholash mezoni, indikator, diagnostika, refleksiya, qadriyat, dialog, yuqori sinf o‘ quvchilari.*

CRITERIA AND INDICATORS FOR ASSESSING REFLECTIVE DECISION-MAKING COMPETENCE IN HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract: *This article provides a theoretical and methodological substantiation of the criteria, indicators, and diagnostic tools for assessing reflective decision-making competence based on moral dilemmas among upper secondary school students. The aim of the study is to develop an assessment system aligned with the structural components of this competence. Drawing on theoretical analysis, comparative analysis, systematization, modeling, and expert approaches, the cognitive, motivational-value, communicative, and reflective-practical components of the competence were identified. Accordingly, cognitive-analytical, motivational-value, communicative-dialogical, and reflective-practical assessment criteria were established. For each criterion, observable indicators, priority diagnostic tools, and descriptions of high, medium, and low levels of competence development were elaborated. The proposed system enables a comprehensive assessment not only of the student’s final choice in a moral dilemma situation, but also of the processes of understanding the problem, evaluating arguments, relying on values, considering alternative perspectives, analyzing the consequences of decisions, and revising one’s position in light of new evidence.*

Keywords: *reflective decision-making, competence, moral dilemma, assessment criterion, indicator, diagnostics, reflection, values, dialogue, upper secondary school students.*

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ПРИНЯТИИ РЕФЛЕКСИВНЫХ РЕШЕНИЙ

Аннотация: *В статье теоретически и методически обоснованы критерии, индикаторы и диагностические инструменты оценки компетентности рефлексивного принятия решений на основе моральных дилемм у учащихся старших классов. Цель исследования заключается в разработке системы оценивания, соответствующей структурным компонентам данной компетентности. На основе теоретического и сравнительного анализа, систематизации, моделирования и экспертного подхода выделены когнитивный, мотивационно-ценностный, коммуникативный и рефлексивно-практический компоненты компетентности. В соответствии с ними определены когнитивно-аналитический, мотивационно-ценностный, коммуникативно-диалогический и рефлексивно-практический критерии оценивания. По каждому критерию разработаны наблюдаемые индикаторы, приоритетные диагностические инструменты, а также характеристики высокого, среднего и низкого уровней сформированности компетентности. Предложенная система позволяет комплексно оценивать не только итоговый выбор учащегося в ситуации моральной*

дилеммы, но и процесс осмысления проблемы, оценки аргументов, опоры на ценности, учёта альтернативных позиций, анализа последствий принятого решения и пересмотра собственной позиции на основе новых аргументов.

Ключевые слова: *рефлексивное принятие решений, компетентность, моральная дилемма, критерий оценивания, индикатор, диагностика, рефлексия, ценности, диалог, учащиеся старших классов.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy ta’limda o‘ quvchining tayyor axloqiy me’yorlarni bilishi bilan bir qatorda murakkab va ziddiyatli vaziyatlarda dalillangan, qadriyatlarga asoslangan hamda oqibatlari anglangan qaror qabul qila olishi muhim natija sifatida qaralmoqda. Ayniqsa yuqori sinf davrida o‘ quvchi turli nuqtayi nazarlar, manfaatlar va qadriyatlar to‘ qnashadigan vaziyatlarga duch keladi. Bunday sharoitda qarorning refleksivligi – shaxsning o‘ z fikrlash jarayonini tahlil qilishi, dalillarni qayta baholashi va zarur bo‘ lsa o‘ z pozitsiyasini asosli ravishda qayta ko‘ rib chiqishi bilan belgilanadi.

King va Kitchenerning Reflective Judgment Modeli noaniq va to‘ liq strukturallanmagan muammolar yuzasidan hukm chiqarishda dalil, bilimning ishonchliligi va qarorni asoslash usullarining rivojlanishini tushuntiradi. Mazkur modelda yuqori darajadagi refleksiv fikrlash mavjud dalillarni baholash, kontekstni hisobga olish va yangi ma’lumotlar paydo bo‘ lganda qarorni qayta ko‘ rib chiqishga tayyorlik bilan tavsiflanadi [1–3]. Axloqiy rivojlanish nazariyalarida esa axloqiy dilemma o‘ quvchining axloqiy mulohazasi va qarorni asoslash usullarini namoyon etuvchi samarali pedagogik vaziyat sifatida qaraladi [4–6].

Shu bilan birga, refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasini baholashda faqat to‘ g‘ ri yoki noto‘ g‘ ri javobga, yoxud yakuniy tanlovga tayanish yetarli emas. Baholash o‘ quvchining muammoni anglash va tahlil qilishini, qadriyatlarga asoslangan ichki motivatsiyasini, dialogik muloqotdagi pozitsiyasini hamda qaror va uning oqibatlarini refleksiv qayta baholash qobiliyatini bir butun jarayon sifatida qamrab olishi lozim. Mazkur holat refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasiga mos mezonlar, kuzatiladigan indikatorlar va diagnostik vositalar tizimini ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tadqiqotning maqsadi – yuqori sinf o‘ quvchilarida axloqiy dilemmalar asosida refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasining tarkibiy tuzilmasiga mos baholash mezonlari, indikatorlari, diagnostik vositalari va shakllanganlik darajalarini nazariy-metodik jihatdan asoslash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo‘ lib, unda pedagogik va psixologik manbalarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, modellashtirish va mezon-indikatorlarni mazmuniy muvofiqlashtirish usullaridan foydalanildi. Refleksiv hukm va qarorni asoslashning nazariy tayanchi sifatida King va Kitchenerning refleksiv hukm modeli [1–3], metakognitiv monitoringga oid qarashlar [7], axloqiy mulohaza va axloqiy harakatning tarkibiy mexanizmlarini izohlovchi yondashuvlar [4–6; 8] hamda refleksiv o‘ rganish konsepsiyalari [9] tahlil qilindi.

Baholash tizimini ishlab chiqishda uchta metodik talab asos qilib olindi: birinchidan, mezon kompetensiyaning muayyan komponentiga bevosita mos bo‘ lishi; ikkinchidan, indikator o‘ quvchi faoliyatida kuzatilishi yoki topshiriq orqali aniqlanishi mumkin bo‘ lgan xatti-harakatni ifodalashi; uchinchidan, bitta diagnostik vositaga qaramlikni kamaytirish uchun bir nechta ma’lumot manbalaridan foydalanish. Shu asosda axloqiy dilemma, keys-topshiriq, reflektiv esse, suhbat, kuzatuv, guruhiy muhokama, ekspert baholash, reflektiv kundalik va “Besh barmoq” refleksiyasi kabi vositalarning mezonlar bilan funksional muvofiqligi belgilandi.

Mazkur maqolada empirik tajriba-sinov natijalari keltirilmaydi. Natijalar bo‘ limida muallif tomonidan ishlab chiqilgan baholash konstruksiyasining nazariy-metodik natijalari taqdim etiladi.

NATIJALAR (RESULTS)

Nazariy tahlil natijasida refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasi o‘ zaro bog‘ liq to‘ rtta komponentning integrativ birligi sifatida tavsiflandi: kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ va refleksiv-amaliy. Ushbu komponentlarga mos ravishda to‘ rtta baholash mezoni ishlab chiqildi: kognitiv-tahliliy, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ-dialogik va refleksiv-amaliy.

1-jadval.

Refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasining mezonlari, indikatorlari va diagnostik vositalari

Komponent	Mezon	Asosiy indikatorlar	Ustuvor diagnostik vositalar

Kognitiv komponent	**Kognitiv-tahliliy mezon**	Axloqiy muammoni aniqlaydi; sabab-oqibat aloqalarini tahlil qiladi; dalillarning ishonchliligi va ahamiyatini baholaydi; muqobil yechimlarni ishlab chiqadi va qiyoslaydi; qarorini dalillar bilan asoslaydi.	Axloqiy dilemma; keys-topshiriq; reflektiv esse.
Motivatsion-qadriyatli komponent	**Motivatsion-qadriyatli mezon**	Adolat, vijdon, halollik va insonparvarlik kabi qadriyatlarga tayanadi; axloqiy tanlovga ichki motivatsiya namoyon qiladi; qarori uchun mas'uliyatni his qiladi; boshqalarning huquq va manfaatlarini hisobga oladi.	Dilemma topshirig' i; suhbat; pedagogik kuzatuv.
Kommuni-kativ komponent	**Kommuni-kativ-dialogik mezon**	O' z fikrini aniq va izchil ifodalaydi; fikrini dalillaydi; boshqa pozitsiyalarni tinglaydi va hurmat qiladi; savol va qarshi dalillarga munosabat bildiradi; munozara va hamkorlikda faol ishtirok etadi.	Kuzatuv; guruhiy muhokama; debat; ekspert baholash.
Refleksiv-amaliy komponent	**Refleksiv-amaliy mezon**	Mustaqil qaror qabul qiladi; qarorning ehtimoliy oqibatlarini baholaydi; o' z qarorining asoslarini tahlil qiladi; xato va cheklovlarni aniqlaydi; yangi dalillar asosida qarorini qayta ko' rib chiqadi yoki uni saqlab qolish sababini asoslaydi.	Reflektiv kundalik; "Besh barmoq" refleksiyasi; esse; reflektiv suhbat.

Kognitiv-tahliliy mezon o' quvchining axloqiy vaziyatni intellektual qayta ishlash darajasini ifodalaydi. Bunda axloqiy muammoni tanib olishning o' zi yetarli hisoblanmaydi; o' quvchi sabab va oqibatlarni ajratishi, dalillarning kuchini qiyoslashi, kamida bir nechta muqobil yechimni ko' ra olishi va tanlangan qarorni asoslay olishi zarur. Shu sababli mazkur mezonni baholashda ochiq javobli dilemma va keys-topshiriqlar yopiq testlarga nisbatan ko' proq diagnostik axborot beradi.

Motivatsion-qadriyatli mezon qarorning qanday qadriyatlarga tayanganini va o' quvchining axloqiy tanlovga ichki munosabatini aniqlashga xizmat qiladi. Bu mezonda o' quvchining faqat "to' g' ri" qadriyatni nomlashi emas, balki manfaatlar to' qnashuvida adolat, vijdon, halollik, mas'uliyat va insonparvarlikni qaror asosiga aylantira olishi muhimdir.

Kommunikativ-dialogik mezon refleksiv qarorning ijtimoiy tabiatini aks ettiradi. Axloqiy dilemma ko' pincha yagona va mutlaq yechimga ega bo' lmagani uchun o' quvchining o' z pozitsiyasini dalillashi, boshqa nuqtayi nazarlarni tinglashi, qarshi dalillarni tahlil qilishi va hamkorlikdagi muhokamada qatnashishi kompetensiyaning muhim ko' rsatkichi hisoblanadi.

Refleksiv-amaliy mezon baholash tizimining yakunlovchi qismi bo' lib, o' quvchining qaror qabul qilishdan keyingi tahliliy faoliyatini ham qamrab oladi. Bunda qarorni o' zgartirishning o' zi yuqori refleksivlik belgisi sifatida baholanmaydi. O' quvchi yangi dalillarni ko' rib chiqib, avvalgi pozitsiyasini saqlab qolishi mumkin; agar u buni asosli izohlasa, oqibatlarni qayta baholasa va o' z qarorining cheklovlarini anglay olsa, bu ham yuqori darajadagi refleksiv faoliyatni ko' rsatadi.

Shakllanganlik darajalarini baholash

Mezon va indikatorlar asosida kompetensiyaning uchta shakllanganlik darajasi – yuqori, o' rta va past darajalar belgilandi. Darajalarni aniqlashda alohida indikatorlarning mexanik yig' indisidan ko' ra, ularning barqarorligi, mustaqilligi, dalillanganligi va turli axloqiy vaziyatlarga ko' chira olinishi muhim deb qaraladi.

Mezon	**Yuqori daraja**	**O' rta daraja**	**Past daraja**
Kognitiv-tahliliy	Muammoni mustaqil aniqlaydi, sabab-oqibatlarni chuqur tahlil qiladi, dalillarni qiyosiy baholaydi, muqobil yechimlarni ishlab chiqadi va qarorini asoslaydi.	Muammoni anglaydi va qaror qabul qiladi, biroq dalillar, muqobil yechimlar yoki oqibatlarni tahlil qilishda qisman yordamga ehtiyoj sezadi.	Muammoni aniqlash, dalillarni baholash va muqobil yechimlarni ishlab chiqishda qiynaladi; qarori yetarli asoslanmaydi.

Motivatsion-qadriyatli	Qarorini barqaror axloqiy qadriyatlar asosida mustaqil asoslaydi, mas'uliyatni anglaydi va boshqalarning manfaatlarini hisobga oladi.	Qadriyatli munosabat mavjud, biroq manfaatlar to‘ qnashuvida tanlov va mas'uliyatni asoslash barqaror emas.	Qadriyatli asoslash va ichki motivatsiya sust; shaxsiy manfaat ustun keladi yoki qarorning axloqiy oqibatlari yetarli anglanmaydi.
Kommuni-kativ-dialogik	Fikrini aniq va dalillangan ifodalaydi, boshqa pozitsiyalarni faol tinglaydi, qarshi dalillarga asosli javob beradi va hamkorlikni qo‘ llab-quvvatlaydi.	Fikrini ifodalaydi va boshqa pozitsiyalarni qisman hisobga oladi, biroq dalillash yoki dialogdagi faollik yetarlicha barqaror emas.	Fikrini asoslashda qiynaladi, boshqa pozitsiyalarni tinglash va hisobga olish, munozara va hamkorlik ko‘ nikmalari sust.
Refleksiv-amaliy	Qarorni mustaqil qabul qiladi, oqibatlarni chuqur baholaydi, o‘ z fikrlashini tahlil qiladi va yangi dalillar asosida pozitsiyasini asosli ravishda qayta ko‘ rib chiqadi yoki saqlab qoladi.	Qaror va uning oqibatlarini tahlil qiladi, refleksiya mavjud, biroq o‘ z xatolari, cheklovlari yoki yangi dalillarning ta'sirini chuqur baholashda yordamga ehtiyoj sezadi.	Qaror oqibatlarini baholash, o‘ z fikrini tahlil qilish va yangi dalillar asosida pozitsiyasini qayta ko‘ rib chiqishda qiynaladi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Taklif etilgan baholash tizimining asosiy xususiyati refleksiv qaror qabul qilishni faqat kognitiv natija sifatida emas, balki bilish, qadriyat, dialog va refleksiv harakatning integrativ birligi sifatida baholashidadir. King va Kitchener tadqiqotlarida refleksiv hukmning markaziy belgilaridan biri dalillarga tayangan holda hukm chiqarish va yangi ma'lumotlar paydo bo‘ lganda uni qayta ko‘ rib chiqishga tayyorlik ekanligi ko‘ rsatiladi [1–3]. Bu yondashuv ishlab chiqilgan kognitiv-tahliliy va refleksiv-amaliy mezonlarning nazariy asosini mustahkamlaydi.

Biroq axloqiy qaror oddiy epistemik hukmdan kengroq bo‘ lib, unda qadriyat, mas'uliyat, boshqa shaxslarning manfaatlari va muloqot ham ishtirok etadi. Shu sababli baholash tizimiga motivatsion-qadriyatli va kommunikativ-dialogik mezonlarning kiritilishi refleksiv hukm konsepsiyasini axloqiy-tarbiyaviy kontekstga moslashtirish imkonini beradi. Rest va Narvaezga tayanuvchi axloqiy harakat modellari ham axloqiy xatti-harakatning faqat mulohaza bilan cheklanmasligini, axloqiy sezgirlik, motivatsiya va amalga oshirish jarayonlari bilan bog‘ liqligini ko‘ rsatadi [6; 8].

Diagnostik jihatdan bir nechta vositadan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Refleksiv qaror murakkab konstrukt bo‘ lgani sababli faqat test natijasi o‘ quvchining dalillash, qadriyatli tanlov, dialog va o‘ z qarorini qayta tahlil qilish jarayonlarini to‘ liq ko‘ rsatmaydi. Shu bois dilemma va keys-topshiriqlar kognitiv tahlilni, kuzatuv va guruhiy muhokama kommunikativ xulqni, suhbat qadriyatli motivatsiyani, reflektiv kundalik va reflektiv esse esa o‘ z-o‘ zini tahlil qilish jarayonini aniqlashda o‘ zaro to‘ ldiruvchi vositalar sifatida qo‘ llanishi maqsadga muvofiq.

Taklif etilgan mezon-indikator tizimi "Tarbiya" fanida axloqiy dilemmalar bilan ishlash jarayonida boshlang‘ ich diagnostika, joriy monitoring va yakuniy baholashni bir xil konseptual asosda tashkil etishga imkon beradi. Shu bilan birga, mazkur maqola nazariy-metodik bosqich natijalarini ifodalaganligi sababli indikatorlarning empirik validligi, mezonlararo bog‘ liqlik, ekspertlararo kelishuv va baholash shkalasining ishonchliligini keyingi tajriba-sinov tadqiqotlarida statistik jihatdan tekshirish zarur.

XULOSA (CONCLUSION)

Tadqiqot natijasida yuqori sinf o‘ quvchilarida refleksiv qaror qabul qilish kompetensiyasini baholashning komponent–mezon–indikator–diagnostik vosita–daraja zanjiriga asoslangan yaxlit tizimi ishlab chiqildi. Kognitiv komponent uchun kognitiv-tahliliy, motivatsion-qadriyatli komponent uchun motivatsion-qadriyatli, kommunikativ komponent uchun kommunikativ-dialogik, refleksiv-amaliy komponent uchun refleksiv-amaliy mezon belgilandi.

Har bir mezonning kuzatiladigan indikatorlar orqali konkretlashtirilishi baholashni umumiy tavsiflardan amaliy diagnostik faoliyatga o‘ tkazadi. Baholashda o‘ quvchining yakuniy tanlovidan ko‘ ra, qarorga olib kelgan tahlil, qadriyatli asos, dialog, oqibatlarni anglash va refleksiv qayta ko‘ rib chiqish jarayonlariga ustuvor ahamiyat berilishi lozim.

Taklif etilgan tizim “Tarbiya” fanida axloqiy dilemmalar asosidagi mashg‘ ulotlarning diagnostik ta’minotini kuchaytirishi, o‘ quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish va pedagogik korreksiyani maqsadli tashkil etish uchun metodik asos bo‘ lib xizmat qilishi mumkin. Keyingi bosqichda mezon va indikatorlarning empirik validligi tajriba va nazorat guruhlari natijalari asosida tekshirilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘ YXATI

1. King P.M., Kitchener K.S. Developing Reflective Judgment: Understanding and Promoting Intellectual Growth and Critical Thinking in Adolescents and Adults. – San Francisco: Jossey-Bass, 1994.

2. King P.M., Kitchener K.S. Reflective Judgment: Theory and Research on the Development of Epistemic Assumptions Through Adulthood // Educational Psychologist. – 2004. – Vol. 39, No. 1. – P. 5–18.

3. Kitchener K.S., King P.M. Reflective Judgment: Concepts of Justification and Their Relationship to Age and Education // Journal of Applied Developmental Psychology. – 1981. – Vol. 2, No. 2. – P. 89–116.

4. Colby A., Kohlberg L. The Measurement of Moral Judgment. Vol. I. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

5. Gibbs J.C. Moral Development and Reality: Beyond the Theories of Kohlberg, Hoffman, and Haidt. 3rd ed. – New York: Oxford University Press, 2014.

6. Narvaez D., Rest J.R. The Four Components of Acting Morally // Moral Behavior and Moral Development: An Introduction / Eds. W.M. Kurtines, J.L. Gewirtz. – New York: McGraw-Hill, 1995. – P. 385–400.

7. Flavell J.H. Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive-Developmental Inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.

8. Nucci L.P. Education in the Moral Domain. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

9. Boud D., Keogh R., Walker D. (Eds.). Reflection: Turning Experience into Learning. – London: Kogan Page, 1985.

10. Hoffman M.L. Empathy and Moral Development: Implications for Caring and Justice. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

11. Gilligan C. In a Different Voice. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982.

12. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. 5th ed. – New York: Psychology Press, 2014.

13. Veenman M.V.J., Van Hout-Wolters B.H.A.M., Afflerbach P. Metacognition and Learning: Conceptual and Methodological Considerations // Metacognition and Learning. – 2006. – Vol. 1. – P. 3–14.